

In betrekking bij Paulina

Het is de bezoekers van het huismuseum in Haastrecht uitdrukkelijk verboden iets van de inboedel aan te raken. Het huis dat Paulina Bisdom van Vliet ons in 1923 naliet, staat namelijk vol tastbare schatten: serviezen, meubels, schilderijen, en documenten. In contrast daarmee staan de niet-tastbare schatten: de verhalen over het leven van Paulina. En die schatten zijn misschien wel het meest waardevol. De verhalen vertellen wie Paulina was, hoe ze haar dagen doorbracht, en wat er in en om haar huis gebeurde.

Net als de serviezen zijn deze verhalen breekbaar. Er doen zóveel verhalen over Paulina de ronde, dat het kaf van het koren, de kroegpraat van de oprechte anekdote, moeilijk is te scheiden. Van veel verhalen is niet opgetekend uit welke bron zij komen, of ze worden uit de tweede of derde hand verteld. Daarom is een ooggetuigenverslag zo belangrijk.

Geertruida Vogelaar maakte zo'n ooggetuigenverslag. Zij noteerde haar herinneringen als dienstbode bij de weduwe Le Fèvre de Montigny, zoals Paulina ook wel genoemd werd, rond de 60 jaar nadat ze bij haar in betrekking was geweest.¹⁾ Ze schreef in 1980 een brief van drie kantjes naar aanleiding van het boek van Wim Braasem over 'Museum Bisdom van Vliet' in Haastrecht.²⁾ Vier jaar daarna maakte ze notities in een in 1972 uitgegeven boekje met oude foto's en prentkaarten van Haastrecht en Vlist.³⁾ Van beide documenten worden in Streekarchief Midden-Holland xerografische fotokopieën bewaard.⁴⁾

Het verslag van Geertruida kan gekleurd zijn door haar perspectief van een ondergeschikte (als dienstbode kon ze onmogelijk alles weten), een vervaagde herinnering (ze was rond de 90 jaar oud toen ze haar herinneringen opschreef), en verhalen van anderen die ze later had gehoord of gelezen. Bovendien is haar verslag een momentopname: iets meer dan zeven jaar uit Paulina's totale 83 jaar. Maar zelfs als we kritisch lezen, komen er interessante details aan de oppervlakte.

Hieronder volgen de door Geertruida gemaakte aantekeningen, beginnend met de volledige, door haar geschreven brief.⁵⁾

Gouda 29 Mei 1980.

Een briefje wil ik bij dit boekje sluiten, omdat ik er veel over te vertellen heb. Na de dood van Mevr. Lefevre de Montgnij Bisdom v. Vliet, stond er in haar testament, 't huis een Museum zou worden. Zij stierf op 83-jarige leeftijd (1923). Twee jaar, voor haar dood, ging ik bij haar vandaan, want had trouwplannen en was dus in 't jaar 1921, na ik 7½ jaar in 't huis had gewerkt. Ik was toen 27 jaar, bleef nog 3 maanden bij mijn Ouders. Om de 2 weken had ik 1 vrije Zondag, eveneens had ook 't jonge huisknechtje dit, dus was ik in de plaats voor hem.

Dit "jonge huisknechtje" was Jan den Besten, twee jaar jonger dan Geertruida zelf.⁶⁾ De voorgaande en wat bekendere huisknecht, Albert Muurling, was inmiddels Paulina's persoonlijk secretaris geworden.

Had de kamenier vrij of vacantie (dit kregen wij 2 weken per jaar), deed ik de dienst voor haar, dus Mevr. met haar toilet helpen. De slaapkamer was boven, trappen klim-

men ging nog, had altijd een japon met sleepje, meestal met schitterende gitjes er op. Ook moest ik haar bedienen, later kon zij niet best meer zien en moest alles geruisloos doen, bang dat 't dure serviesgoed breken zou. Zij at heel weinig, 's morgens thee met beschuit, in plaats van koffie geklutste eieren met 1 plakje citroen. Zolang ik er geweest ben, is zij nooit een dag ziek geweest. Gelukkig heb ik nooit geen kostbaar porselein gebroken. Als 't schoonmaak was, werd er in de grote zaal 1 kleed op de grond gelegd, en zittend op de grond werden daar die dure schotels op uitgewassen, en in een lange, bijna onzichtbare kamer op lakens neergelegd, die kamer was weer in 1 klein kamertje.

Het gaat hier niet om de dagelijkse afwas, die — volgens de overlevering — óók in de Eetkamer plaatsvond, maar om de jaarlijkse grote schoonmaak.

Zij had 2 dienstmeisjes, 2 werkvrouwen, naaister en kamenier + huisknecht met livrei, 1 tuinbaas, die iedere morgen bloemen en planten kwam verzorgen, die hij in een verwarmde Oranjerie kweekte, dan de koetsier, palfrenier, mooi livrei, in de winter korte bontceaps, stalknecht, zorgde voor de paarden wassen, borstelen en daar lag een berg winterwortelen voor de paarden, 't laatste paard is naar 1 boer gegaan, als zij die zien wilde, kwam hij er mee voor het open raam en gaf zij klontjes, ook is haar man en zij zelf achter in de tuin begraven, en ook 1 paard en 2 honden.

De naaister was Hermina ('Mina') Uittenbogaard.⁷⁾ Op 17 april 1917 was zij maar liefst 50 jaar in dienst bij Paulina.⁸⁾ De tuinbaas in Geertruida's tijd was Christiaan Kolenbrander.⁹⁾ Paulina's koetsier was toen Ebele Muurling, oudere broer van secretaris Albert Muurling.¹⁰⁾ Dat Paulina een hart voor honden en paarden had, blijkt wel uit haar testament waarin ze geld vrij maakte voor "verpleging van zieke en gebrekkige paarden en honden".¹¹⁾ Het graf van hond Nora in de Overtuin is bekend; een tweede hondengraf (nog) niet. En volgens de gangbare, wat moeilijk te geloven verhalen zouden meerdere paarden achter in de Overtuin zijn begraven.¹²⁾ Hierboven wordt maar één geval genoemd.

Er waren 2 grote tuinknechts, 2 tuinarbeiders en 2 tuinjongens, naast 't huis was een prachtig koetshuis, met vitrines, waarin de tuigen enz. in hingen, alles schoon en glimmend. Zij durfde zelf op 't laatst niet meer te rijden, vanwege, de auto's kwamen. Ze had veel boerderijen. kwamen 1 Mei en 1 Nov. de huur betalen, de Notaris en rentmeester was er bij en ook wij 't personeel kregen 2 keer in 't jaar ons loon.

Geertruida kreeg als loon f 75,- tot f 150,- per half jaar.¹³⁾ De genoemde notaris was Joannes Petrus Mahlstede uit Bergambacht.¹⁴⁾ De 'rentmeester' was Paulina's persoonlijk secretaris Albert Muurling. Beide werden in Paulina's testament benoemd tot executeur-testamentair en tot eerste bestuurders van de Stichting Bisdom van Vliet.¹⁵⁾

Ook in 1 dorpje vlak bij Schoonhoven (Willige Langerak) had zij 1 boerderij waar zij 1 middag in de zomer graag heen wilde, maar moesten de wieken van de Molens, (waar er destijds veel stonden) stil worden gezet, was bang de paarden daarvan zouden schrikken,

Hiermee is het veel vertelde verhaal over de stilgezette molenwieken zowel bevestigd als genuanceerd. Paulina zal niet, zoals dat verhaal wil, waar en wanneer zij maar ging,

molenwieken hebben laten stilzetten door een bode die voor haar koets uit rende en dan op een fluitje blies.¹⁶⁾ Het ging maar om een één speciaal, vooraf gepland tripje, op een vaste route.

ook mocht 't personeel er 1 middag naar toe, dronken daar dan 1 kopje thee, gezellig ald Lek. Iedere Zondagmiddag kwam de Dominee op bezoek, moest dan dicht bij de deur in een kamertje zitten, zodat 't bezoek gauw binnen kon.

Hier wordt ongetwijfeld het Spreekkamertje bedoeld, direct naast de voordeur.

Mevr. zelf had als 't koud was, 1 ouderwetse houten stoof met 1 kooltje vuur er in, ik vond 't altijd gevaarlijk met die lange japon, maar is nooit iets mee gebeurd. Er waren buiten nog lantaarns, die 1 man op kwam steken, met 1 laddertje erbij klimmen. Tot er dan Electriciteit kwam en alle mensen dit kregen, maar Mevr. wilde het niet, was daar bang voor.

Toch werden haar huis, twee dienstwoningen, en panden die Paulina verhuurde van elektrische bedrading voorzien.¹⁷⁾ Ook staat in haar laatste kasboek maandelijks een bedrag genoteerd voor elektrisch licht in huis ¹⁸⁾ — sowieso in de personeelsruimte:

Tot eindelijk waar 't personeel bij elkaar zat het kreeg, zaten altijd bij olie lampen ('t was dikke olie) en in de hal brandde 1 kaarsen kroon, dus wij liepen allen door 't huis met kandelaars. Met St. Nic. deed en gaf zij veel aan arme mensen, was uitgestald op lakens met briefjes eraan en wij brachten dit dan rond, werd genaaid, op de Nuts brei en Naaischool. Ook wij kregen ons deel natuurlijk. Zij had 1 open haard en werd met Friese turf gestookt, wat achter in de IJssel gebracht met 1 grote schuit.

Paulina heeft niet het veen uit de Reeuwijkse Plassen opgestookt, zoals wel eens wordt gedacht. Deze plassen zijn veel eerder door turfwinning ontstaan en verder uitgebaggerd. Na 1850 was er in Holland vrijwel geen vervening meer. Heel Holland stookte toen Friese, Groningse, of Drentse turf.

Voor de Rentmeester was het leven niet altijd gemakkelijk, vooral als de Belastingpapieren kwamen, ondanks haar rijkdom, scheen zij heel moeilijk te zijn, dus de Rentmeester maakte dit allemaal mee. Ik vond hem dan ook soms zenuwachtig, totdat hij een keer bij mij kwam en vertelde mij 't een en ander, ondanks hij er nooit over had gesproken: “'t Is voor mij de laatste tijd heel moeilijk. Als ik de deur s'morgens in kom, is 't of alle muren op mij vallen.” Veel steun had hij natuurlijk aan zijn vrouw, zij woonde er vlak naast dus ook met hun enigste dochter Zwaantje. Tot zover.

Albert Gerrits Muurling (1869–1928), geboren in Echten in Friesland, was op 10 mei 1890 bij Paulina in dienst en in huis gekomen als huisknecht,¹⁹⁾ mogelijk op aanwijzing van zijn oudere broer Ebele, die toen al Paulina's koetsier was. In de loop van de jaren ging hij steeds meer administratieve taken van Paulina overnemen, totdat hij haar “particulier secretaris” geworden was. Uit zijn benoeming tot executeur-testamenteair en bestuurder van de Stichting Bisdom van Vliet blijkt dat Paulina veel vertrouwen in hem had. Op 8 november 1899 trouwde hij met Johanna Frederica Charlotta van der Star (1870–1938) uit Dronrijp en op 20 november van hetzelfde jaar verhuisde Albert

naar een naast Paulina's huis gelegen, nieuw huis (tegenwoordig Hoogstraat 168), dat ook eigendom van Paulina was.²⁰⁾ Daar woonde hij met zijn gezin, door Paulina goed verzorgd achtergelaten,²¹⁾ tot zijn overlijden in 1928. In 1915 publiceerde Paulina in het *Nieuwsblad van Friesland* een advertentie om Albert te bedanken voor zijn trouwe, op dat moment 25-jarige dienst. Het was een aardig gebaar dit juist in een Friese krant te doen, zodat Alberts familieleden er getuige van konden zijn.²²⁾

Geertruida vervolgt haar herinneringen aan haar tijd in dienst bij Paulina met handgeschreven aantekeningen in het boekje met oude foto's.²³⁾ Bij foto nr. 2, van een gezicht op Haastrecht, vanuit het westen, vanaf de huidige Provincialeweg West, met een ons tegemoet komende koets, schrijft zij:

Rechts de koets van Mevr. Lefevre de Montignij met koetsier en palfrenier in mooi blauw costuum, in de winter met bontceaps, moesten naar het station gasten of logé's afhalen.

Bij foto nr. 5, met uitzicht op het woonhuis van Paulina, vanuit het westen, met een paard en enkele mensen op straat, schrijft ze:

Waarschijnlijk is dit 't laatste paard wat mevr. Lefevre nog bezat. Paarden die stierven werden in de tuin begraven, geheel aan de achterkant, waar ook haar man begraven is en ook zij zelf. Zij durfde niet meer op de weg, doordat er auto's kwamen en ook de paarden er van schrokken, ook in de Vliet werden de wieken van de Molens stil gezet, als zij eens naar een boerderij ging theedrinken, ook 't personeel mocht daar wel eens heen, waar ik dan ook bij was. Ik heb 7½ bij haar in dienst geweest. Het laatste paard is naar 1 boer gebracht, om er zijn verdere leven voor te zingen en als zij het nog eens wilde zien kwam de boer bij haar voor 't opengeschoven raam en gaf dan klontjes. Ik meen hier ook nog op de foto rechts te staan.

Hier herhaalt Geertruida enkele anekdotes die ze ook al in haar brief noemde. De vraag is of de verhalen daardoor betrouwbaarder worden, of juist niet. Ze kunnen ook onderdeel van een soort ingesleten repertoire zijn geworden. Het valt ook op dat waar ze eerder sprak van slechts één in de tuin begraven paard, ze nu spreekt over “paarden”.

Bij foto nr. 8, van de voorgevel van het huis van Paulina, gezien vanaf de Hoogstraat, opnieuw vanuit het westen, maar dichterbij dan de voorgaande foto, staat geschreven:

Hier sta ik dan voor 't huis waar ik 7½ jaar in betrekking was. Rechts van mij 't lievelingskind van Mevr. Montignij. Zelf ik in 't midden. Links weet ik niet. De oude rieten kinderwagen zal van 1 Baron Taets van Amerongen zijn. Kwam te Haastrecht wonen, was een heel gewoon iemand, getrouwd met een Engelse vrouw en zij kwamen wel eens op bezoek bij Mevr. Montignij en vroeg om een voetenbankje, was zo klein, ik gaf er haar 1, hij moest het dan vertalen en zei: “Zij kan met haar kleine pootjes niet op de grond ermee.” En gelachen, natuurlijk. Ook ging hij met kinderwagen de grote tuin in rijden, wat nooit 1 man deed, de mensen te Haastrecht natuurlijk allen er naar kijken.

Het “lievelingskind” is Zwaantje Muurling (1901–1989), dochter van de al eerder genoemde Albert Muurling en Johanna van der Star. De goede band die Paulina met

Zwaantje had, komt tot uitdrukking in de vele cadeau's die Paulina haar gaf, zoals een bijbel²⁴⁾ en allerlei zilveren voorwerpen.²⁵⁾ Zwaantje ontving verder een vast maandbedrag²⁶⁾ en ook in Paulina's testament wordt ze veelvuldig genoemd. Zij kreeg linnen-goed, kleding, meubels, een groot bedrag ineens, en een jaarlijkse uitkering.²⁷⁾

Bij foto nr. 11, van Paulina met Zwaantje Muurling onder een beuk in de Overtuin, schrijft Geertruida:

Hier dan een foto van Mevr. Montignij met haar lievelingskind, die mij nu nog altijd schrijft, zij is ook getrouwd geweest,

Zwaantje Muurling trouwde in 1924 met Frans Berkhout uit 's-Gravenzande en kreeg met hem één zoon: Albert Berkhout (1926–1981), vernoemd naar haar vader Albert Muurling.

Geertruida vervolgt:

maar het huwelijks geluk was niet met haar. Haar man had hoge positie. Helaas is hij daarheen onderweg verongelukt. Hij was ook getrouwd dus zijn vrouw en Zwaantje heel verdriet, wat zij nu nog samen deelen.

Frans Berkhout was adjunct-inspecteur bij de scheepvaartinspectie en overleed in 1946 in Velsen.²⁸⁾ In de tweede zin verwijst Geertruida mogelijk naar het overlijden van zoon Albert Berkhout in 1981. Hij liet een echtgenote en een dochter achter.²⁹⁾

Geertruida sluit af:

En dit alles door zo een moie jeugd gehad te hebben, is zij toch altijd heel eenvoudig. Wij hebben nog contact met elkaar. Half December komt er al een grote brief voor Kerst en Nieuwjaar. De beuk is over de 500 jaar oud, ook achter het huis staat er één.

De anekdotes die via het ooggetuigenverslag van Geertruida Vogelaar aan ons zijn overgeleverd, werpen in enkele gevallen nieuw licht op oude verhalen. Geertruida laat ons zien hoe het was om voor Paulina te werken en — belangrijker nog — ze laat ons inbeelden op welke manier er in de vele ruimtes van Paulina's oude huis werd geleefd, door Paulina zelf en door haar personeel.

Februari 2019

-
- 1) Geertruida Vogelaar (1894–?) was geboren in Reeuwijk en trouwde op 17 augustus 1921 met Hendrik Blom uit Gouda. Zij komt voor als “dienstbode Geertrui Vogelaar” in Cor van Someren, *Paulina, de laatste Bisdome van Vliet* (Gouda 2013) 97. In Paulina's kasboek staat zij bij de uitbetaling van lonen aan het huispersoneel vermeld als “G. Vogelaar” (Museum Paulina Bisdome van Vliet, Archief van de familie Bisdome van Vliet, inv.nr. 20274). Tijdens haar betrekking bij Paulina bleef Geertruida in het bevolkingsregister ingeschreven staan bij haar ouders te Haastrecht, tot 12 september 1921 (Streekarchief Midden-Holland, Secretariearchief Haastrecht, toegang 824, Bevolkingsregisters 1900–1922, inv.nrs. 750 en 752). Dat ze wel degelijk bij Paulina in huis woonde, blijkt uit het feit dat haar loon niet per maand, maar per half jaar werd uitbetaald. Ze kreeg daarnaast dus ‘kost en inwoning’.
 - 2) Wim Braasem, *In Haastrecht staat een huis. Museum Bisdome van Vliet* (Den Haag 1979).

- 3) Christiaan Boers en Ted Hughes, *Oude prentkaarten vertellen over Haastrecht en Vliet* (Alphen aan den Rijn 1972). “Opgedragen aan de bewoners van het Bejaardencentrum Haastrecht, wiens kinderjaren zullen herleven bij het doorbladeren van dit platenboek.”
- 4) Streekarchief Midden-Holland, Collectie varia, toegang 200, inv.nrs. 702 en 703.
- 5) Voor de leesbaarheid heb ik enkele missende leestekens toegevoegd en overbodige regeleinden verwijderd. Overbodige of grammaticaal onjuiste leestekens heb ik laten staan.
- 6) Jan den Besten (1896–?) was geboren in Meerkerk en trouwde in 1924 met Jansje Uittenbogaard uit Woerden, die ook bij Paulina in dienst was geweest. Hij wordt als huisknecht genoemd in Paulina's testament van 21 december 1922. Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286. Paulina legateerde “aan haren huisknecht JAN DEN BESTE eene wekelijksche uitkeering van EEN GULDEN gedurende zijn leven voor ieder jaar dat hij in haar testatrices dienst is geweest, een gedeelte van een jaar voor een vol jaar berekend, echter met de bepaling dat de uitkeering niet meer mag bedragen dan twaalf gulden per week.” Jan den Besten zou erbij zijn geweest toen Paulina stierf en kwam na haar overlijden in dienst bij de PTT. Zie voor anekdotes die mogelijk van hem afkomstig zijn: Nico Rost, *Reisdagboek uit de Krimpenerwaard* (Rotterdam 1954) 84, en Cor van Someren, *Paulina, de laatste Bisdom van Vliet* (Gouda 2013) 73, 99, 102.
- 7) Hermina Uittenbogaard (1847–1926) was geboren in Haastrecht en overleed in Nieuwveen. Paulina legateerde in haar testament “aan hare naaister HERMINA UITTENBOGAARD, eene wekelijksche uitkeering van TWAALF GULDEN gedurende haar leven.” Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 8) *Schoonhovensche Courant*, 13 april 1917: “Heden, Dinsdag 17 April, is het vijftig jaren geleden, dat mejuffrouw Hermina Uittenbogaard alhier als naaister in dienst trad bij de familie Bisdom van Vliet, later mevr. Le Fèvre de Montigny. Voorwaar een zeldzaam jubileum.” Zij was dus al twee jaar vóór Paulina's huwelijk in dienst bij de familie Bisdom van Vliet.
- 9) Christiaan Kolenbrander (1854–1938) was geboren in Vleuten, trouwde in 1881 met Jacoba Romeijn uit Bergambacht, en overleed in Poortugaal. Paulina legateerde in haar testament “aan haren tuinbaas CHRISTIAAN KOLENBRANDER en zijne echtgenootte JACOBA ROMEYN te zamen en bij overlijden van een aan de langstlevende, het recht van gebruik en bewoning gedurende hun leven van het thans door hen bewoonde en aan haar testatrice toebehoorende huis met erf en aanbehooren en voorts aan [Christiaan] eene wekelijksche uitkeering van TWINTIG GULDEN gedurende zijn leven en bij overlijden van hem aan [Jacob] eene wekelijksche uitkeering van TIEN GULDEN gedurende haar leven.” Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 10) Ebele Gerrits Muurling (1862–1947) was geboren in Echten (Friesland), trouwde in 1889 met Gerritje van Eldik uit Dodewaard, en overleed in Doetinchem. Hij was bij zijn huwelijk in 1889 net in dienst bij Paulina. Paulina legateerde in haar testament “aan haren koetsier EBELE GERRITS MUURLING en zijne echtgenootte GERRITJE VAN ELDIK te zamen en bij overlijden van een aan den langstlevende het recht van gebruik en bewoning gedurende hun leven van het thans door hen bewoonde en aan haar testatrice toebehoorende huis met erf en aanbehooren en voorts aan [Ebele] eene wekelijksche uitkeering van dertig gulden gedurende zijn leven en bij overlijden van hem aan [Gerritje] eene wekelijksche uitkeering van VIJF EN TWINTIG GULDEN gedurende haar leven.” Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 11) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 12) Nico Rost, *Reisdagboek uit de Krimpenerwaard* (Rotterdam 1954) 83: “Geen enkele harer paarden mocht een andere dan een natuurlijke dood sterven en allen werden begraven in de tuin tegenover haar huis naast het graf van haar man, rechts van haar lievelingshonden.”

- 13) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20274.
- 14) Joannes Petrus Mahlstede (1866–1932) was geboren in Bergambacht, trouwde in 1894 met Jannigje Cornelia Oskam uit Bergambacht, en overleed in Bergambacht.
- 15) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 16) Rost, 83: “(...) dan moest de palfrenier vooruithollen en de molenaars bevelen de wieken stil te zetten om de paarden niet te doen schrikken.” Van Someren, 101: “Een heel mooi verhaal is, dat (...) de molenaars op een fluitsignaal de wieken van de molens moesten stilzetten, omdat anders de paarden zouden schrikken”.
- 17) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nrs. 20902 en 20942. In 1893 kreeg Paulina vergunning een “electrische geleiding” tussen haar huis en de huizen van de tuinbaas en koetsier aan te leggen en te gebruiken. In 1916 gaf Paulina haar huurders vergunning “tot het doen aanleggen van geleiding voor electrische verlichting en drijfkracht”.
- 18) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20274. In dit kasboek over de periode 1919–1923 variëren de bedragen voor “Electrisch licht” van ca. f 1,- tot ca. f 15,- per maand.
- 19) Streekarchief Midden-Holland, Secretariearchief Haastrecht, toegang 824, Bevolkingsregisters 1890–1900, inv.nr. 746.
- 20) Ibidem. Dit huis was juist in 1899 geheel herbouwd (Kadaster, Haastrecht B 11, artikelnr. 13, volgnr. 30) met vergunning van het Hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard (Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20903). In 1914 werd het huis in opdracht van Paulina nog eens verbouwd en vergroot.
- 21) Paulina legateerde in haar testament “aan haren particulieren secretaris ALBERT GERRITS MUURLING, het nieuwe Fransche eetservies met heibloempjes, het eikenhouten kabinetje van tante Vos, benevens alle door haar testatrice na te laten ledikanten, bedden en beddegoed, dekens en spreien daaronder begrepen (...) [en] aan [hem] en zijne echtgenoot JOHANNA FREDERICA CHARLOTTA VAN DER STAR te zamen, en bij overlijden van een aan den langstlevende en bij overlijden van hun beiden aan hunne dochter ZWAANTJE MUURLING, het recht van gebruik en bewoning gedurende hun leven van het thans door hen bewoonde en aan haar testatrice toebehoorende huis en erf en aanbehooren en voorts aan [Albert] eene jaarlijksche uitkeering van VIER DUIZEND GULDEN, gedurende zijn leven en bij overlijden van hem aan [Johanna] eene jaarlijksche uitkeering van TWEE DUIZEND GULDEN gedurende haar leven.” Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 22) *Nieuwsblad van Friesland*, 7 mei 1915: “Op 17 Mei a.s. hoopt de Heer ALBERT MUURLING den dag te herdenken dat hij voor 25 jaar bij mij in betrekking kwam. Voor de trouwe behartiging mijner belangen, zijn zeer gewaardeerde hulp en groote bereidwilligheid, breng ik bij dezen mijn secretaris en administrateur, gaarne openlijk mijn hartelijken dank en welverdiende hulde. Haastrecht bij Gouda. P. M. BİSDOM VON VLIET, Wed. J. J. LE FEVRE DE MONTIGNIJ.
- 23) Dit zijn alléén de aantekeningen die met Paulina verband houden. De foto's en originele bijschriften heb ik niet opgenomen, omdat deze geen onderdeel van haar getuigenis uitmaken. Zij waren voor haar slechts de aanleiding haar herinneringen op te schrijven.
- 24) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Collectie, inv.nr. 4624. Deze bijbel kreeg Paulina van haar ouders op 1 april 1858. Op 2 april 1920 gaf zij deze door aan Zwaantje Muurling.
- 25) Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20267. In deze inventaris van Paulina's zilver staat genoteerd dat zij Zwaantje met Kerstmis 1906 12 zilveren lepeltjes schonk en met Kerstmis 1920 twee zilveren gebaksllepels.

- 26) In Paulina's kasboek van persoonlijke uitgaven uit de periode 1919–1923 staat een maandelijks bedrag van f 25,— vermeld als “Maandgeld Zwaantje” of “Maandgeld Zw. Muurling” (etc.), soms aangevuld met schoolgeld. Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20274.
- 27) Paulina legateerde in haar testament “aan ZWAANTJE MUURLING te Haastrecht eene som van EEN DUIZEND GULDEN, contant geld (...) [,] al het door haar testatrice na te laten tafel en kastlinnen, met uitzondering van het damastenstel met wapens, benevens de meubelen van de groote logeerkamer en alle door haar testatrice na te laten bovenkleeren met inbegrip van den bontmantel (...) [, en] eene jaarlijksche uitkeering van VIER DUIZEND GULDEN, gedurende haar leven.” Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, inv.nr. 20286.
- 28) Zijn beroep staat vermeld op de akte bij zijn overlijden.
- 29) Familiebericht in *NRC Handelsblad*, 14 augustus 1981.